

Ján Botík, Slovenská dolná zem. Historický a etnokultúrny vývin slovenských minorít v Maďarsku, Rumunsku, Srbsku a Bulharsku

Vydavateľstvo / Editura Ivan Krasko, Nădlac (Arad) 2019, România, стр. 191.

Јан Ботик (Ján Botík), доајен савремене етнологије у Словачкој, аутор је радова који су објављени појединачно у последњих десетак година а обједињени у књизи под наведеним насловом, који у преводу гласи: „Словачка Доња Земља. Историјски и етнокултурни развој словачких мањина у Мађарској, Румунији, Србији и Бугарској“. Како то показује „Библиографска напомена“ на крају књиге (стр. 180–190), већина тих радова првобитно је објављена у публикацијама издаваним сукцесивно у румунском месту Надлак (румунски: *Nădlac*; жупанија Арад), где је важно средиште словачке националне мањине, а два су објављена у Братислави и по један у Бачком Петровцу и Брну. Стога је и ову књигу објавила издавачка кућа *Иван Краско (Ivan Krasko)* у Надлаку, иначе веома активна у оквиру издавачке делатности на словачком језику. Тиме Ј. Ботик наставља да расправља о разним аспектима историјског и етнокултурног развоја словачке мањине у Мађарској, Румунији, Србији и Бугарској, о чему је пре нешто више од десет година (2011) објавио (у истој издавачкој кући) сличну збирку радова под насловом: *Dolnozemskí Slováci. Tri storočia vystahovaleckých osodov, spôsobu života a identity Slovákov v Maďarsku, Rumunsku, Srbsku a Bulharsku* („Доњоземаљски Словаци. Триста година исељеничких судбина, начина живота и идентитета Словака у Мађарској, Румунији, Србији и Бугарској“). Томе треба додати и његову опсежну монографију *Slováci vo Vojvodine. Premeny svojbytnosti enklávneho spoločenstva* („Словаци у Војводини. Промене особености енклавског друштва“, Нови Сад, 2016), коју смо приказали у *Гласнику Етнографској институцији САНУ*, бр. 66/2 из 2018. године.

Књига Ј. Ботика обухвата 10 прилога, а овима претходе ауторов кратки „Увод“ (стр. 7–8) и текст „Доња Земља и Словаци“ (стр. 9–21), који није раније објављиван.

У „Уводу“ аутор је указао на кључни моменат у историјском развоју словачке популације изван матичне земље (Словачке) али у оквиру исте државе – Хабзбуршке монархије, који је наступио распадом Аустроугарске 1918. године: делови (енклаве) те популације, који су претходно били на неки начин обједињени, постали су националне мањине у оквиру новонасталих држава: Мађарске, Румуније (проширене), Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (касније Југославије). Тиме ипак није престала потреба да се те словачке енклаве, са свим специфичностима, истражују заједно не само ради сакупљања што богатијег фактографског материјала, већ и „ради разраде многих теоретских и концептуалних проблема који се при таквим истраживањима намећу“. У том циљу биле су организоване разноврсне научне конференције и симпозијуми, а публиковане су и тематски конципиране научне студије. Овој активности посебно су допринеле својим радом специјалистичке институције у неколико земаља: Институт за заграничне Словаке у Братислави (почев од 1968. године); Удружење војвођанских словакиста у Новом Саду (почев од 1969. године); Културно и научно друштво „Иван Краско“ у Надлаку (почев од 1976. године); Истраживачки институт Словака у Мађарској у Бекешчаби (почев од 1990. године); Институт за културу војвођанских Словака у Новом Саду (почев од 2007. године) и Словачки културни центар у Нашицама, Хрватска (почев од 2010. године). На тај начин идентификовани су не само „трендови континуитета“ већ и „трендови дисконтинуитета“ у историјском развоју словачких енклава у наведеним земљама, а прилози у овој књизи расправљају о карактеристичним питањима из ове проблематике.

У тексту „Доња Земља и Словаци“, који има сумарно-синтетички карактер, аутор разјашњава, пре свега, порекло и употребу појма „Доња Земља“ у етничкој историји Словака. Овај назив се односи на панонско-подунавску низију, која се грана на просторе данашње Мађарске, Румуније, Србије и Хрватске, где се током XVIII и XIX века из Словачке населило више од 40.000 породица, с приближно 400.000 чланова. То је чинило знатан део ондашње популације Словачке, која је 1715. године бројала око 1.100.000 становника, а 1770. године око 1.800.000 становника. Тако је дошло до стварања фактички два одвојена дела словачког становништва. Притом је већи део Словака остао на матичном горњем (северном) подручју историјске Угарске, које

се на мађарском називало *Felföld*, а на словачком *Horná zem* („Горња Земља“); мањи део Словака нашао се на доњем (јужном) подручју историјске Угарске, које се називало *Alföld*, односно *Dolná zem* („Доња Земља“). Аутор наводи хронологију ових миграција словачког становништва, по етапама и областима насељавања, што је било у непосредној вези са резултатом аустријско-османских ратова крајем XVII и почетком XVIII века, односно потискивањем Османског царства из Панонске низије и Трансилваније после Карловачког мира (1699) и Пожаревачког мира (1718). Аустријске власти су приступиле организовању насељавања депопулизованих и опустошених области иза Османлија и постепеном стварању милитаризованог граничног појаса – Војне границе. У оквиру тих напора дошло је и до миграција Словака, који су жудели за новом обрадивом земљом као извором прихода.

Аутор је прецизно идентификовао три етапе миграција Словака на југ. У првој етапи (1690–1710) и у другој етапи (1711–1740) Словаци су се насељавали у мађарским жупанијама које су најближе реци Ипел (на јужној стани), која и данас (у дужини од 140 километара) представља етничку границу Словака и Мађара, на ободу средње Словачке. Постепено су се спуштали до јужнијих подручја, али нису прелазили јужне и југоисточне границе данашње Мађарске, осим незнатно на подручју Чанадске жупаније, где су населили место Надлак с околином (данас гранично место *Nádlac* у саставу Румуније). У оквиру треће етапе миграција (1740–1820) Словаци су се насељавали у Бачкој, Банату и Срему, затим у Славонији (Нашице, Пожега, Ђаково), као и на подручја данашње Румуније (арадско-банатска област, бихорско-салајска област, сатмарско-марамурешка област, буковинска област). Један мањи огранак словачких миграната, који су дуже време обитавали на тлу Војводине и румунског Баната, доспео је (после 1884. године) на подручје северне Бугарске, у низију крај Дунава (три локалитета у близини места Плевен). Највећа густина словачких насељеника била је на подручју између данашњих насеља Бекешчаба, у југоисточној Мађарској, и Надлак, у западној Румунији (око 83.000) и на подручју Војводине (око 54.000). Иако су се Словаци у „Доњој Земљи“ нашли на мултиетничком простору, у пракси је примењиван принцип етничке и конфесионалне ендегамије, што је Словацима, уз традиционално занимање пољопривредом, омогућавало континуирану обнову (репродукцију) популације. А изразита већина насељених Словака припадала је евангелистичко-лутеранској конфесији. Управо оданост овој конфесији представљала је снажан мотив за емигрирање Словака из матичне земље, коју је

захватио процес противреформације (обнове католичанства), услед чега је и наступио својеврстан отпор протестаната у виду исељавања. Тако су се међу словачким емигрантима нашли и евангелистичко-лутерански свештеници и учитељи, што је поспешивало устањени начин свакодневног и верског живота миграната, па и неку врсту њиховог духовног обједињавања на простору „Доње Земље“. Ти учитељи и свештеници били су уједно и први истраживачи словачких енклава у „Доњој Земљи“. Но, као што је већ речено, распадом Аустроугарске 1918. године „доњоземаљски Словаци“ нашли су се у потпуно другачијој ситуацији: од енклава унутар једне државе постали су националне мањине у новоформираним државама: Мађарској, Румунији (проширеној) и у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца (касније: Југославија). Тиме је појам „Доња Земља“ унеколико изгубио актуелност, а уместо њега почео се користити појам „Панонија“. Ипак, савремене анализе показују (како је то констатовано на округлом столу у Новом Саду 1994. године, под називом „Словачке панонске дијаспоре“ / „Slovenské panónske diaspóry“) да „словачка доњоземаљска острва творе специфичан културни и цивилизацијски феномен, који представља природни саставни део духовне и материјалне културе Словака као целине“. На новим просторима у Панонији, Словаци су се нашли у мултиетничким срединама, које су чиниле ипак зону једне културе (панонске), а билингвизам је постао у тим срединама редовна појава. Полазећи од тих општих становишта, аутор прилоге у овој књизи квалификује као сумарни покушај трагања за одговором на истраживачко питање: Ко су заправо ти „доњоземаљски Словаци“, чиме се разликују од свога матичног народа и чиме су надоградили свој нови колективни идентитет? А тематика тих прилога – припреманих за конкретне научне конференције или за публикување у тематским зборницима – делимично се преплиће, уз неминовно понављање начелних полазишта и кључних ставова аутора.

Прилог (из 2017. године) „О доприносу и одговорности етнографског интересовања за 'доњоземаљске Словаке'“ (стр. 22–45) посвећен је разумевањем разматрању појма „доњоземаљски Словаци“. С тим у вези, аутор на примеру „доњоземаљских Словака“ разграничава појмове „енклава“ и „дијаспора“: док енклаву чине компактније групе насељеника у једном или више суседних насеља, дијаспора представља мању или већу групацију насељеника на ширем простору изван матичне земље. Такође дефинише народну (пучку) и традицијску културу, која прати исељенике из матице. Пажњу је усредосредио на последњи период у истраживању историјског развоја

„доњоземаљских Словака“: од средине прошлог века до почетка овог столећа. С тим у вези именовано је (напред већ наведене) институције које су допринеле професионалнијем приступу, а тиме и свестранијем развоју тих емпиријских истраживања у Мађарској, Румунији и Југославији, уз учешће и стручних посленика из саме Словачке. Такође су наведене најважније периодичне и непериодичне публикације које су посвећене словачкој мањини у овим земљама: *Dolnozemský Slovák* (излазио у Новом Саду 1902–1914. и 1918–1920; обновљен је 1995. год., а излази у Надлаку); *Slováci v zahraniči* (излази у Словачкој од 1971. године), *Národopis Slovákov v Maďarsku* (од 1975. године), *Zborník vojvodinských slovakistov* (излазио 1979–1997. године), *Slovenská hudba vo Vojvodine* (излази од 2007. године). Аутор посебно истиче теоријски допринос савремених истраживача, који су јасније осветлили поједине аспекте профила „доњоземаљских Словака“, на које се више не гледа као на „социјално униформну и културно хомогенизовану“ заједницу.

У прилогу (из 2013. године) „О концептима студија о доњоземаљским Словацима с позиције матичог народа“ (стр. 46–57) реч је о напорима који су чињени у Чехословачкој непосредно после Другога светског рата како би се што боље упознале средине „Доњоземаљских Словака“. То је било мотивисано сасвим конкретним политичким плановима: исељавање Немаца и Мађара из Чехословачке наметнуло је потребу да се испражњени простор попуни становништвом из словачких и чешких енклава на територији Мађарске, Румуније и Југославије, којима је упућен позив за репатријацију. Тако је образован истраживачки колектив, у коме су били заступљени специјалисти разних струка (историчари, историчари књижевности, филолози, етнографи, фолклористи, социолози, музиколози), а њиме је руководио историчар књижевности Андреј Мраз (Andrej Mráz). Аутор именује и друге истраживаче који су нешто касније дали допринос сагледавању средина „доњоземаљских Словака“, иако нису били чланови наведенога истраживачког колектива. Најважнији допринос тога истраживачког програма било је то што је имао „надрегионални приступ истраженим реалијама“. Тако је идентификован целовит лик „Доње Земље“, о коме до тада није постојала конкретнија представа у матичној земљи, па ни међу самим „доњоземаљским Словацима“. Тиме су створене претпоставке за потпуније дефинисање „Доње Земље“, а онда и њених појединих карактеристика.

Прилог (из 2014. године) „Настанак Чехословачке Републике и политика сународништва у периоду 1918–1938.“ (стр. 58–64) представља осврт на политику власти новостворене Чехословачке Републике

у међуратном периоду према припадницима словачке и чешке националне мањине у Мађарској, Румунији, Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца (Југославији) и Бугарској. У том периоду у Чехословачкој је стваран систем правних норми којима је инаугурисан појам *krajan* („сународник“/„земљак“), а односио се на Чехе и Словаке изван Чехословачке (према томе уведен је и појам *krajanstvo*, „сународништво“). „Сународници“ су сматрани „екстерним деловима чешког и словачког народа“, којима је њихова матична држава била дужна да пружа континуирану помоћ ради „задовољења њихових културних, верских и националних потреба“. Као ехо такве државне политике матичне земље настајале су и институције Чеха и Словака у земљама насељена. Тако је у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца основан Чешко-словачки савез 1921. године, који је имао чак 72 подручне јединице (у Бачком Петровцу, Ковачици, Падини, Арадцу, Ердевику, Старој Пазови и др.). Сличне организације основане су и у Румунији и Бугарској. Из Чехословачке су пристизали и учитељи, унеколико и свештеници, а слата је и обилна помоћ у училима и за изградњу школских зграда, па и цркава. И обрнуто, организоване су и посете словачких и чешких учитеља важним просветним центрима у Чехословачкој ради стручног усавршавања. „Сународници“ су обележавали и чехословачке државе празнике и важне датуме (на пример, рођендан председника Томаша Г. Масарика).

Прилог (из 2019. године) „Година 1918. као чинилац прекида у развоју и колективног одређивања доњоземаљских Словака“ (стр. 65–79) детаљније разјашњава ситуацију која је настала међу „доњоземаљским Словацима“ распадом Аустроугарске. Пошто је на простору те доскорашње вишенационалне државе примењиван принцип националног самоопредељења (као предуслов стварања нових држава), међу Словацима на подручју румунског Баната и неколико жупанија у северозападном суседству (Чанадска, Бекешка, Арадска), као и у Војводини (на овим подручјима живело је тада укупно око 140.000 Словака), појавила се иницијатива да се ови крајеви присаједине новоствореној Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца под називом „Вилсонова жупанија“. Тиме би се, између осталог, избегло прикључивање Чанадске и Бекешке жупаније Мађарској, као новоствореној држави, где су Словаци стрепели од мађаризације. Та иницијатива је званично достављена организаторима мировне конференције у Паризу, али није прихваћена. Тако су се наведена подручја нашла у саставу три државе: Мађарске, Румуније и Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Уједно је почела употреба термина: „мађарски Словаци“, „румун-

ски Словаци“, „југословенски Словаци“ / „војвођански Словаци“. Аутор наглашава да се тако дошло до феномена и политичког концепта националних мањина, чија су права била загарантована одредбама Тријанонског споразума из 1920. године (чл. 54–60). Тај споразум биле су дужне да поштују и новостворене државе у Европи. За разлику од Мађарске, то је побољшало положај Словака у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца и у Румунији у односу на ранију Аустроугарску. Аутор указује такође на „реемиграцију као програм и проблем“ новостворене Чехословачке Републике, који је била условљена аграрном реформом 1918–1920. године. У оквиру те реформе велепоседи су ограничавани на 150 хектара, а они су се налазили углавном у јужним деловима Словачке и припадали су поседницима мађарске националности. Додељивањем вишка земљишта беземљашима и ситним пољопривредницима словачке и чешке народности у 80% случајева фактички је покренут процес „демађаризације“ тих подручја мада су у 20% случајева земљу добијали и Мађари. Позив за додељивање земље био је упућен и „сународницима“ у Румунији, Мађарској, Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца и Бугарској, али се одазвала само 140 породица.

У прилогу (из 2018. године) „Евангелистичка црква, лутеранизам, етноконфесионалност и побожност у животу доњоземаљских Словака“ (стр. 80–93) аутор указује на конфесионалну структуру словачких насељеника. Истиче да је на подручју данашње Мађарске њих две трећине припадало евангелистичко-лутеранској конфесији, а на подручју Војводине чак 90 % (остали су били римокатолици). Аутор то доводи у везу с конфесионалном ситуацијом у средњој Словачкој, одакле потиче грџ словачких насељеника у Мађарској и Војводини: средња Словачка је била изразито протестантско подручје, где су протестантски земљопоседници ширили своју конфесију и међу зависним становништвом. Као што је речено, поред потребе за новом обрадивом земљом као извором прихода, процес антиреформације (рекатолизације) у Словачкој поспешивао је исељавање Словака из средње Словачке у оквиру ширег процеса насељавања области у Панонији, из којих је било потиснуто Османско царство. А међу евангелистичко-лутеранским словачким насељеницима битну улогу у новој средини одиграла је црквена институција позната под именом „збор“, око које се одвијао црквени и друштвени живот насељеника, уз подизање цркава, школа и неговање разних видова међусобне солидарности и помоћи насељеника. Све је то утврђивало насељенике у припадности њиховој конфесији, али је уједно јачало и њихову укупну самосвест и идентитет.

У прилогу (из 2019. године) „Процесуалност у мањинама типа енклаве и дијаспоре“ (стр. 94–103) аутор расправља, у ствари, о интеграционим и дезинтеграционим трендовима у енклавама Словака у Мађарској, Румунији и Југославији, који су после Првог светског рата стекли статус националних мањина. Наводи да је у Мађарској, према званичним статистичким подацима 1930. године, било регистровано 104.819 припадника словачке националне мањине, а по незваничним подацима чак 233.000. У исто време регистровано је у Војводини 63.808 Словака, а у Румунији 51.842 Словака. На прелому XX и XXI века званични подаци показују знатан пад броја Словака у Мађарској (око 10.000) и Румунији (око 17.000), док се у Србији (Војводини) број Словака задржао на 56.000. Полазећи од ових података, аутор закључује да у мањинама „типа енклаве и дијаспоре“ – каква је управо словачка – постоје, гледано у дужем периоду, поред трендова континуитета (интеграције) и трендови дисконтинуитета (дезинтеграције). Констатује да је „најизразитији атрибут идентификације становништва енклаве његов матерњи језик“, а потом осветљава чињенице који су обезбеђивали језичку виталност словачким енклавама иако су се налазиле у етнички мешовитим срединама. То је била, пре свега, затвореност (аутархичност) словачких евангелистичко-лутеранских заједница (преко институције „збора“), а у складу с тим и етно-конфесионална ендогамија у брачним везама. Осим тога, припадници словачких енклава били су редовно пољопривредници, на газдинствима која су прозводила све што је било потребно за свакодневни живот („натурална привреда“). То је условљавало да контакти једне пољопривредне породице с разнородном околином буду ограничени, а билингвизам је дуго (чак до средине XX века) био заступљем само код мушкараца. Ова врста социјалне затворености нагло је нарушена у Мађарској, Румунији и Југославији после Другога светског рата успостављањем новог политичког система, када је извршена колективизација у пољопривреди. Уједно је започета и нагла индустријализација, која је одводила људе са села у урбане средине. У тим процесима све већег мешања становништва учестало је долазило и до склапања етнички мешовитих бракова. Тиме су били нарушени и унутарпородични механизми очувања интегралног словачког идентитета, а стварани су нови „хибридни модели“ комуникације и неговања традиције. Стога ови трендови дисконтинуитета заслужују комплексан приступ при савременим проучавањима – закључује аутор.

Краћи прилог (из 2016. године) „Стагнација народног (пучког) театра у животу доњоземаљских Словака“ (стр. 104–109) посвећен је суд-

бини народног (пучког) театра, као елемента фолклора и традицијске културе „доњоземаљских Словака“. Он је имао неколико испреплетених функција: најчешће магијску и обредну, али такође и забавну и естетску. Аутор наглашава да је у традиционалној пољопривредној средини готово цео живот био прожет магијским, обредним и театарским делатностима. Оне су се испољавале у разним приликама, као, на пример, при првом орању и сетви, коледарским свечаностима и (посебно) при свадбеним обредима. На основу објављених студија, аутор констатује да је класична свадба код „доњоземаљских Словака“ задржала све карактеристике свадбе из времена пре напуштања постојбине у Словачкој, без обзира на извесне регионалне специфичности. То је у новије време посебно изучавао словачки етнолог и театролог Мартин Сливка (*Martin Slivka*). Аутор детаљније анализира свадбене обреде с елементима народног театра. На крају закључује да је сва та традиција била у уској вези с начином живота „доњоземаљских Словака“ као изразито пољопривредног стновништва, а да слабљење и прекид њихове традиционалне пољопривредне делатности неминовно доводи и до стагнације народног (пучког) театра у њиховом животу.

У прилогу (из 2019. године) „Место гимназије у Бачком Петровцу у континуираном развоју, колективном идентитету и културној самосвојности војвођанских Словака“ (стр. 110–118) указује се, као што сам наслов каже, на значај словачке гимназије у Бачком Петровцу као битног чиниоца у континуираном развоју и одржавању колективног идентитета и културне самосвојности заједнице војвођанских Словака. Идеју да се у Бачком Петровцу оснује словачка гимназија имао је још 1849. године Јан Колар (*Ján Kollár*), словачки просветитељ, који је познавао ондашње прилике на простору Војводине. Било је и касније сличних иницијатива. Ипак, словачка гимназија је основана тек 1919. године, када су Бачки Петровац и цела Војводина већ били у саставу Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, која је била потписник мировног споразума у Сен Жермену, чиме су гарантована и права националних мањина. Ускоро су основане и друге институције словачке мањине у Војводини: штампарија, годишњак словачких народних прослава, лист *Národná jednota* („Народно јединство“), а осамосталила се (1920) Словачка евангелистичка црква (*Slovenská evanjelická a. v. Cirkev*) да би касније (1932) била основана и Матица словачка у Југославији (*Matica Slovancká v Juhoslávii*). Тако је, заједно с наведеним институцијама, словачка гимназија у Бачком Петровцу започела своју културну мисију, која је обухватала све енклаве Словака на простору Војводине. Аутор наводи прецизне званичне податке о броју сврше-

них матураната гимназије у периоду 1927–1987. године (1.668), а „из других извора“ и податке о укупном броју матуранта (око 4.500) у ми- нулом стогодишњем периоду трајања гимназије (1919–2019), од којих је 35 % наставило школовање на вишим школама. Ова гимназија је тако постала „мост“ ка високошколском образовању, а посебно према Учи- тељском факултету у оквиру Универзитета у Новом Саду.

Прилог (из 2016. године) „Словаци у Бугарској у светлу исељенич- ких судбина и стања њихове колективне самосвојности“ (стр. 119–146) посвећен је словачкој енклави у Бугарској, том „најјужнијем огранку масовне миграционе струје“ Словака из времена Хабзбуршке монар- хије. Иако је та енклава престала да постоји у годинама после Друго- га светског рата, њено постојање и специфичности и даље привлаче пажњу истраживача. Енклава је настала убрзо после окончања Ве- лике источне кризе (1875–1878) тако што је у Бугарској донет Закон о насељавању ретко насељеног земљишта (1880), посебно онога где је раније обитавало муслиманско становништво. На основу тог закона појавили су се интересенти за насељавање с разних страна, па и Сло- ваци који су у дужем периоду живели у Војводини и румунском Бана- ту (било је незнатно породица и из других крајева). Већ 1884. године образована су три нова словачка „колониистичка“ насеља у придунав- ској низији, у близини места Плевен: Мртвица/Подем, Брашљаница и Горна Митрополија. Тридесетих година прошлог века истраживач Јан Михалко (Ján Michalko) истраживао је ову енклаву на простору Балкана и потом (1936) објавио монографију *Naši v Bulharsku*. Прили- ком тих истраживања констатовао је да ниједна од пописаних поро- дица не памти крај у Словачкој из кога су се преци доселили у јужне делове Хабзбуршке монархије, одакле су породице потом прешле у северну Бугарску. Благ и наговештај о местима порекла у словачкој постојбини могла су дати само породична презимена и надимци. Ипак, дијалекатске особине припадника ове словачке енклаве у Бу- гарској упућују на средњу Словачку као крај првобитног порекла. Ова словачка енклава била је окружена бугарским становништвом, али су се 1898. године појавили и колоници из чешке енклаве у месту Света Хелена (румунски *Sfânta Elena*, чешки *Svatá Helena*), на јужном обо- ду румунског Баната (наспрам Голупца). Током седамдесетак година живљења у тој средини Словаци су уврстили у свој свакодневни реч- ник више речи из домена: пољопривредне делатности; кућног реда и опреме; одевања; родбинских и друштвених односа; саобраћајних комуникација и здравствених прилика. Поред тога, у својој кухињи прихватили су многа локална бугарска јела и тестенине, али је би-

ло и обрнуто: бугарски суседи прихватили су нека словачка јела и тестенине. У међуратном периоду ова словачка енклава, као и друге словачке енклаве у суседним земљама, уживале је помоћ власти Чехословачке у оквиру политике „сународништва“ (*krajanstvo*), о чему је напред било речи. Ова енклава Словака трајала је до после Другога светског рата, када су се њени припадници одазвали позиву власти Чехословачке за репатријацију и емигрирали током неколико година (1946–1949) у земљу свога првобитног порекла (међу њима и цела породица Јана Ботика). После пресељења у Чехословачку за бивше припаднике ове енклаве наступио је дуготрајан процес адаптације, што није протекло без траума. Данас у Словачкој делује (од 1990. године) Друштво Словака из Бугарске (*Spolok Slovákov z Bulharska*), које има и своје публикације. Организоване су и тематске конференције о историјату ове словачке енклаве у Братислави (1994) и у Софији и Плевену (1995).

У прилогу (из 2014. године) „Глинене грађевинске технологије у колониистичкој средини подунавско-панонског простора у раздобљу од XVII до XX века“ (стр. 147–158) аутор даје осврт на глинену грађевинску технологију као део „панонске културне зоне“, у којој се се нашли и словачки досељеници током миграција од XVII до XIX века. Наводи податак, на основу статистике из 1910. године, да је у Војводини чак 80,72% кућа имало зидове од глине, а у исто време у Бекешчаби, где је била велика словачка енклава у Мађарској, било је 91% кућа са зидовима од глине. Међутим, османски период, који је претходио поновном насељавању Панонске низије, представљао је стагнацију у градитељској техници кућа и других објеката у домаћинству. После повлачења Османлија, новонасељено становништво било је принуђено да у прво време подиже објекте провизорног карактера, од пружа и блата, посебно стога што је добар део земљишта био мочваран. Тек од средине XVIII века, на целом панонском простору куће су се подизале искључиво од глине, у неколико техника (пуњење зидова, набијање, постављање ваљака, употреба непечене цигле). Словаци у Панонији учили су се тој техници грађења тек по насељавању док су у старој постојбини користили углавном дрво за изградњу кућа. Због недостатка дрвета, као помоћни материјал користили су трску и пруже, а за покривање кућа сламу. Од локалног мађарског становништва Словаци су преузели и технику зидања глинених пећи с танким зидовима. Подови објеката такође су били од глине, као и бројно керамичко посуђе. Употреба глине у разне сврхе имала је много варијација на панонском простору, па тако и у словачким енклавама.

Прилог (из 2018. године) „У сусрет јубилеју професора Јана Ботика. Разговор с Михалом Угрином“ (стр. 159–170) представља интервју Михала Угрина (Michal Uhrin) с Јаном Ботиком, поводом његовога 80-годишњег животног јубилеја, који је објављен у часопису *Etnologické rozpravy* (ročník 25, číslo 2, Bratislava, 2018). На почетку су дати биографски подаци јубиланта, а потом и преглед његовога образовања и богате научне каријере. Означене су и главне области његовога научног и педагошког делања: традиционална породица; народно (пучко) неимарство и обитавање; етнографска регионалистика; исељеништво и миграције; теорија етницитета; етничке мањине у Словачкој; загранични Словаци и етничка историја Словачке. Имао је и студијске боравке у Мађарској, Румунији, Србији, Бугарској, Аргентини, САД и Канади. Наведена су и главна дела Јана Ботика. Јубилант је потом одговорио на тринаест питања која су се тицала његовог научног опредељења и ангажовања у струци. На крају сазнајемо да после управо објављене монографије (2018) „Словаци у Војводини“ има намеру да се подухвати израде монографије о словачкој енклави у Надлаку, у оквиру ширег осврта на историјски и етнокултурни развој словачке заједнице у румунском Банату. Припоменимо на крају да је поводом 80-годишњег животног јубилеја објављена у Братислави и посебна публикација под називом „Путеви Јана Ботика“ (*Cesty Jána Botíka*) у издању Етнографског друштва Словачке, уз подршку Фонда за потпору уметности (*Národopisná spoločnosť Slovenska s podporou Fondu na podporu umenia*). Публикација обухвата разноврсне прилоге Ботикових ученика, колега и пријатеља (међу њима је и представник српске академске средине).

Списак коришћене литературе (стр. 171–188) веома је опсежан: обухвата 353 библиографске јединице. Од тога броја, више од половине публикација (188) објављено је изван Словачке (Мађарска, Србија/Југославија, Румунија, Чешка, Бугарска), углавном на словачком језику. Поред тога, две публикације су објављене у Сједињеним Америчким Државама и једна у Канади. Бројност и разноврсност коришћене литературе сведочи о ширини ауторових интересовања, током више деценија рада, за тему о којој говори у овој књизи, као и о научној утемељености његових истраживања и презентираних резултата.

Овом књигом Јан Ботик је несумњиво на достојан начин заокружио свој научни опус у претходној декади рада и тиме испунио осму деценију свога плодног живота.

Милош Луковић